

"יסודות"

עיונים בחקר ההיסטוריה של צה"ל

שיחות ישירות מול תיווך והסדרים מוסכמים מול צעדים חד-צדדים

מחבר : שמעון גולן.

מקור : "יסודות", גיליון 2 : צה"ל בלבנון.

הוצאה : המחלקה להיסטוריה בצה"ל.

עורך : יגאל אייל.

שנת הוצאה : 2020.

שיחות ישירות מול תיווך והסדרים מוסכמים מול צעדים חד-צדדיים

שמעון גולן¹

סיומן של מלחמות עמד לא אחת בסימנו של הצורך להגיע להסדרה של עניינים שנותרו בלתי פתורים. במקרים אלה העדיפה ישראל להגיע להסכם באמצעות שיחות ישירות בין הצדדים. השיקול העיקרי לכך היה שמעורבות של גורם נוסף, כגון מעצמה, מעצמות או או"ם, ישחק לרוב לטובת הצד הערבי. מאותו שיקול העדיף בדרך כלל הצד הערבי תיווך של גורם כזה. ישראל ביקשה גם להגיע להסדרים מוסכמים, אולם כאשר הגיעה למסקנה שאין סיכוי שהם ייצאו לפועל היא נקטה צעדים חד-צדדיים.

מאמר זה ידון בהתפתחויות הללו – של שיחות ישירות מול תיווך ושל הסדרים מוסכמים מול נקיטת צעדים חד-צדדיים – בעקבות שתי מלחמות: מלחמת יום הכיפורים ומלחמת "שלום הגליל".²

בעקבות מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים הסתיימה עם הסכמתה של מצרים לנהל שיחות בין קציניה ובין קציני צה"ל על הנושאים שהיו תלויים ועומדים בין שתי המדינות. ב-24 באוקטובר 1973 הגיעו כוחות צה"ל לראס עדיביה, וכך השלימו את כיתורם של כוחות הארמייה השלישית המצרית שממערב לתעלה בגזרה הדרומית שלה. מאותו מועד לחצה ארה"ב על ישראל להיענות לתביעות מצרים לחזור לקווי 22 באוקטובר – דבר שיסיר את הכיתור, או למצער לאפשר הגעת אספקה לארמייה השלישית. מגעים אלה הביאו לסיפו של משבר ביחסים בין ארה"ב לישראל; ארה"ב איימה שתנתק עצמה ממנה.³ המשבר נפתר כאשר מצרים נענתה להצעת ישראל שלפיה ייפגשו קצינים משני הצבאות: בשעות הערב של 26 באוקטובר העבירה ישראל לארה"ב שדר, ובו הביעה נכונות להתחיל בשיחות עם מצרים כדי לפתור את מצבה של הארמייה השלישית. המצרים יציעו את מקום הפגישה, את מועדה ואת דרג נציגיהם, וישראל הייתה מוכנה לשלוח את הרמטכ"ל, את שר הביטחון או כל אלוף או נציג אחר. "אנו מאמינים שיש בידינו דבר מה להציע להם. דבר מה שאינו כניעה ואף לא השפלה, אלא מוצא מכובד", נכתב בשדר.⁴ מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ור לא האמין שמצרים תיענה להצעה זו, אך להפתעתו היא נענתה בחיוב,⁵ ובעקבות זאת ב-28 באוקטובר 1973 החלו שיחות הקצינים בקילומטר ה-101 בכביש קהיר-סואץ.

לכל אחד משני הצדדים היו אינטרסים משלו לקיים את השיחות הללו. ישראל ראתה בשיחות ישירות בינה ובין מצרים פתח להסדר כולל בין שתי המדינות. בנוסף, היה מעניינה לקיימן כדי לפתור את בעיית השבויים, הנעדרים והחללים שנשארו בשטחים שהיו בידי צבא מצרים וכדי ליצור מצב שבו לא תיאלץ להחזיק כוח רב בקווים, דבר שיאפשר לה לצמצם ואף להפסיק את הגיוס המוגבר של המילואים. נוסף על כך היה מעניינה להסיר את המצור במפרץ סואץ ובמִצְרֵי באב אל-מנדב. האינטרס של מצרים בשיחות נבע משליטת ישראל בשטחים

¹ אל"ם (מילי) ד"ר שמעון גולן הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה"ל, ולו פרסומים רבים על קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית במלחמות ישראל.

² המאמר מתבסס על הספרים האלה: שמעון גולן, מלחמה ביום הכיפורים – קבלת ההחלטות בפקוד העליון במלחמת יום הכיפורים, מודן, מערכות, צה"ל – המחלקה להיסטוריה, 2013 (להלן: גולן, מלחמה ביום הכיפורים); שמעון גולן, הפרדת כוחות בצל התשה – קבלת ההחלטות בדרג האסטרטגי במשא ומתן על הסכמי הפרדת הכוחות אחרי מלחמת יום הכיפורים, מודן, מערכות, צה"ל – המחלקה להיסטוריה, 2019 (להלן: גולן, הפרדת כוחות בצל התשה); שמעון גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון – קבלת ההחלטות ברמה האסטרטגית מהציאה מבירות עד הנסיגה לאזור הביטחון, ספטמבר 1982 – מאי 1985, מודן, מערכות, צה"ל – המחלקה להיסטוריה, 2019 (להלן: גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון).

³ גולן, מלחמה ביום הכיפורים, עמ' 1212, 1224-1226, 1258.

⁴ משלו לאלו מזרחי, 271510 (270910) באוקטובר 1973.

⁵ "שמחה [דיניץ] לראש הממשלה", תל אביב, 271020 באוקטובר 1973; דיניץ לגזית, 271030 (270430) באוקטובר 1973.

ממערב לתעלת סואץ ומהכיתור של הארמייה השלישית ושל העיר סואץ. היא פעלה כדי להבטיח את נסיגת כוחות צה"ל מהשטחים שכבשו במלחמה, ועד לנסיגה זו – את האספקה לאזורים המכותרים.

במהלך תקופה של יותר מחודש – מ'28 באוקטובר עד 29 בנובמבר 1973 – נגשו קצינים של שני הצבאות, ישראל ומצרים, 17 פעמים. לרוב, בראש המשלחת הישראלית עמד אלוף (במיל') אהרון יריב, ובראש המשלחת המצרית – גנרל עבד אל-עיני גמאסי.

על הפרק עמדו כמה עניינים: שמירת הפסקת האש, חילופי שבויים, חיפוש נעדרים וגופות חללים, אספקה לארמייה השלישית ולעיר סואץ, הסרת ההסגר הימי בבאב אל-מנדב ובמפרץ סואץ וקביעת קווי הפרדה בין הצבאות.

במהלך השיחות הציגה מצרים את עמדותיה כלהלן: אף צד לא ניצח במלחמה; נוכחות הכוחות המצריים בגדה המזרחית היא עובדה שאין לשנותה; כיתור הארמייה השלישית והעיר סואץ אינו חוקי, ולכן יש לאפשר מעבר שיירות אליהן ומהן ללא הגבלה; חילופי השבויים היא בעיה מדינית וצריכה להידון בדרג המדיני; ההסגר במפרץ סואץ ובבאב אל-מנדב הוא עניין מדיני, וגם הוא צריך להידון בדרג זה. בנושא הסכם ההפרדה עמדה מצרים על כך שבראש ובראשונה על הכוחות לסגת לקווי 22 באוקטובר. אשר להפרדת הכוחות: על ישראל לפנות את הגדה המערבית ולסגת לקו אל-עריש-ראס מוחמד, או לפחות למרחק 35 ק"מ מהתעלה; צריכה להיות נוכחות צבאית מצרית של ממש – בהיקף של כשלוש דיוויזיות – ממזרח לתעלה; שיקום תעלת סואץ והתשתית האזרחית שבגדותיה ייעשה רק אחרי השלב השני של נסיגת צה"ל, למרחק 50-60 ק"מ מהתעלה; צמצום הכוחות המצריים בגדה המזרחית יהיה ביחס ישר לעומק הנסיגה של ישראל.

ישראל, לעומת זאת, גרסה כי הארמייה השלישית כותרה מפני שהמצרים הפרו את הפסקת האש בכך שפתחו במלחמה, ולכן כיתורה לגיטימי ויש לישראל הזכות לשלוט ולפקח על האספקה אליה ואל העיר סואץ; נסיגה לקווי 22 באוקטובר היא עניין מדיני וצריכה להידון בדרג זה; הסרת ההסגר הימי במפרץ סואץ ובבאב אל-מנדב היא חלק בלתי נפרד מהפסקת האש; בעיית חילופי השבויים, ובעיקר הפצועים שבהם, קודמת לכול, ועליה להידון בפורום הקצינים ובמהירות מרבית. באשר להסכם הפרדת הכוחות גרסה ישראל, כי קווי ההפרדה צריכים לשקף את המצב הריאלי בשטח - כלומר הפרדה מאוזנת שלא תעניק לאף צד יתרון שלא השיג בשדה הקרב; יש להימנע מקביעת קווי הפרדה חלשים, העלולים לעודד מלחמה נוספת; יש ליצור שגרת יום-יום של החיים האזרחיים באזור תעלת סואץ. בשלב הראשון גרסה ישראל שההסכם להפרדת כוחות מינימלי יהיה כאשר שני הצבאות ייסוגו לעמדות שתפסו טרם פרוץ המלחמה: צה"ל ייסוג מהשטח שכבש בגדה המערבית של התעלה, וצבא מצרים – מהשטח שכבש בגדתה המזרחית. בהמשך הציעה נסיגה של כל צד למרחק 10 ק"מ מהתעלה ויצירת אזור חיץ בשליטת האו"ם בין שני הצבאות.

בד בבד עם השיחות ניהלו המצרים "מלחמת עצבים", כדי להביא את ישראל לקבל את עמדותיהם: הם יזמו תקריות אש, החזיקו את כוחותיהם בכוננות גבוהה, יצרו אווירה של ערב משבר על רקע סירובה של ישראל לחזור לקווי 22 באוקטובר, רמזו והצהירו כי כישלון השיחות עלול להביא לחידוש המלחמה. מנגד, ישראל עיכבה מעת לעת את שיירות האספקה לארמייה השלישית ולסואץ כאמצעי לחץ על מצרים למען תמתן את עמדותיה באשר לחילופי השבויים ולחיפוש נעדרים וחללים. כלומר, סירובי מצרים בעניין השבויים והחללים, לצד האיום בחידוש מעשי האיבה, שימשו בידיה קלפי לחץ על ישראל למען תסכים לסגת לקווי 22 באוקטובר, בעוד הפסקת האספקה לארמייה השלישית ולעיר סואץ שימשה בידי ישראל קלף לחץ על מצרים למען תסכים להשבת השבויים ולחיפוש נעדרים וחללים.

המשא ומתן לא היה קל. כאמור, הקצינים קיימו לא פחות מ־17 פגישות. לחלק מהסוגיות שנדונו נמצא פתרון בתוך זמן קצר, חלקן היו נתונות למשא ומתן ארוך, עד שנמצאו פתרונות למרביתן. בשיחות נדונו ארבעה עניינים עיקריים, שלושה מהם נפתרו במהלכן:

1. שיירות מזון לארמייה השלישית ולעיר סואץ:

כבר בפגישת הקצינים הראשונה, ב־28 באוקטובר, הושג הסכם בדבר העברת שיירות מזון לארמייה השלישית. על פי הסכם זה, כוח החירום של האו"ם ארגן שיירות של משאיות מצריות. עוד באותו יום יצאה השיירה הראשונה ובה 125 משאיות מהקילומטר ה־101 עד לגדה המערבית של תעלת סואץ. שם בדקו חיילי צה"ל בפיקוח אנשי האו"ם והצלב האדום את תוכן. חיילים מצרים חצו את התעלה מצידה המזרחי, העמיסו את האספקה על כלי רכב אמפיביים, העבירוה לגדה המזרחית ופרקו אותה בפיקוח חיילי כוח החירום של האו"ם. באותו יום הסכימו הצדדים להוסיף 50 משאיות לשיירה היומית.

ב־11 בנובמבר נחתם הסכם שש הנקודות, שכלל הסדרי אספקה לסואץ. נקבע בו כי העיר תקבל אספקה יומית של מזון, מים ותרופות. הוא החל להתבצע ב־15 בנובמבר בפיקוח כוח החירום של האו"ם, והנהגים היו חיילי הכוח. מעבר השיירות לארמייה השלישית ולעיר סואץ נמשך עד 26 בינואר 1974.

2. חילופי שבויים:

בפגישות הראשונות טענו המצרים כי מסירת הרשימה המלאה של השבויים שבידיהם היא עניין מדיני, וכי החילופים יוכלו להתבצע רק כאשר יחזור צה"ל לקווי 22 באוקטובר. הסכם שש הנקודות היה פריצת דרך בעניין, ובפגישות שנערכו מיום החתימה עליו ואילך נדונו הפרטים המעשיים של החילופים. חילופי השבויים החלו ב־15 בנובמבר והסתיימו ב־22 בו. במהלכם הוחזרו 241 שבויים ישראלים ו־8,301 מצרים, וכן הועברו למצרים פצועים מהעיר סואץ.

3. חיפוש אחר נעדרים:

החיפוש החל ב־18 בנובמבר ונמשך במהלך כל התקופה.⁶

הנושא היחיד שלא נפתר בשיחות אלו היה הנושא הכבד מכולם: הפרדה בין כוחות שני הצבאות. אחרי שכבר הושגו הסכמות בשלושת הנושאים האחרים, הוסיפו משלחות שתי המדינות להיפגש בניסיון לגשר על הפערים ביניהן. משהגיעו למסקנה שלא יוכלו לגשר עליהם בפגישות הללו, הוחלט לסיימן.⁷ הנושא נדון בהמשך בוועידת ז'נבה שנערכה מ־21 בדצמבר 1973 עד 9 בינואר 1974. גם בוועידה זו היו פגישות בין נציגי ישראל לנציגי מצרים: בראש המשלחת הישראלית עמד נספח צה"ל בארה"ב, אלוף מרדכי גור, ובראש המשלחת המצרית – גנרל טאהא מגדוב. שתי המשלחות נועדו לשש פגישות במסגרת הוועדה הצבאית, שבה השתתפה גם נציגות של האו"ם ובראשה ראש מטה המשקיפים גנרל אנציו סילסוואו; אך גם בפגישות אלו לא הושגה בעניין זה תוצאה של ממש.⁸ בסופו של דבר, רק תיווך נמרץ של מזכיר המדינה של ארה"ב הנרי קיסינג'ר הביא להסכם בנדון.⁹

1. בעקבות תיווך זה, ב־18 בינואר 1974 חתמו הרמטכ"לים של צבאות ישראל ומצרים, רא"ל דוד

אלעזר ומייג'ור גנרל מוחמד עבדול אל־עיני גמאסי, ומפקד כוח החירום של האו"ם, לוטננט גנרל אנציו סילסוואו, על הסכם הפרדת הכוחות, וזו לשונו: מצרים וישראל ישמרו בקפדנות

⁶ גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ' 19-74.

⁷ שם.

⁸ שם, עמ' 91-104.

⁹ שם, עמ' 105-117.

- את הפסקת האש ביבשה, בים ובאוויר, לפי קביעת מועצת הביטחון, ויימנעו ממועד חתימת מסמך זה מכל פעילות צבאית, או צבאית למחצה, איש נגד רעהו.
2. הכוחות הצבאיים של מצרים וישראל יופרדו בהתאם לעקרונות הבאים:
- א. כל הכוחות המצריים בצידה המזרחי של התעלה ייערכו מערבה לקו "A", כפי שמסומן על המפה המצורפת.
- ב. כל הכוחות הישראליים, כולל אלה הנמצאים מערבית לתעלת סואץ ולאגמים המרים, ייערכו מזרחית לקו "B", כפי שמופיע על המפה המצורפת.
- ג. השטח שבין הקו המצרי לישראלי יהיה שטח הפרדה בו יוצב כוח החירום של האו"ם. כוח החירום של האו"ם ימשיך להיות מורכב מיחידות צבא אשר מדינותיהן אינן חברות קבועות במועצת הביטחון.
- ד. השטח שבין הקו המצרי ותעלת סואץ יהיה מוגבל בחימוש ובכוחות.
- ה. השטח שבין הקו הישראלי (קו "B") לקו "C" במפה המצורפת והנמשך מערבית לאורך בסיסי ההרים של מעברי המיתלה והגידי, יהיה מוגבל בחימוש ובכוחות.
- ו. ההגבלות המתייחסות לסעיפים ב' ג' תהיינה בפקוחו של כוח החירום של האו"ם. נהלים קיימים של כוח החירום של האו"ם, כולל צירוף קציני קישור מצרים וישראלים, יימשכו.
- ז. חילות האוויר של שני הצדדים יורשו לפעול עד לקווייהם המוגדרים ללא הפרעה של הצד השני.
3. פרטי ביצוע הפרדת הכוחות יעובדו ע"י נציגים צבאיים של מצרים וישראל, אשר יסכמו ביניהם את שלבי תהליך זה.
- נציגים אלה ייפגשו בחסות האו"ם, בק"מ ה-101, לא יאוחר מ-48 שעות לאחר חתימת הסכם זה, וישלימו משימה זו תוך 5 ימים.
- הפרדת הכוחות תחל תוך 48 שעות לאחר השלמת העבודה ע"י הנציגים הצבאיים, ובכל מקרה לא יאוחר משבעה ימים לאחר חתימת הסכם זה. תהליך הפרדת הכוחות יושלם לא יאוחר מ-40 יום מהתחלתו.
4. מצרים וישראל אינן מתייחסות להסכם זה כאל הסכם שלום סופי. הוא מהווה צעד ראשון לקראת שלום צודק, סופי ובר-קיימא, בהתאם להוראות מועצת הביטחון בהחלטה 338, במסגרת ועידת ז'נבה.¹⁰

להבדיל ממצרים, לא עלתה כלל אפשרות של שיחות ישירות בין נציגים ישראלים לסורים. מאז ומתמיד בסיומן של מלחמות נקטה סוריה את העמדה הנוקשה ביותר כלפי ישראל, וכך היה גם בעקבות מלחמת יום הכיפורים. המשא ומתן באמצעותו של קיסינג'ר החל רק אחרי שהושג ההסכם עם מצרים. זמן רב סירבה סוריה להיענות לתביעת ישראל, שהתנתה את תחילת השיחות בקבלת רשימה של שבויי צה"ל שבידיה ונענתה לכך רק בסוף פברואר 1974. בעקבות זאת ניהל קיסינג'ר משא ומתן, ובסופו של מסע דילוגים שנמשך יותר מחודש בין בירות

¹⁰ הסכם מצרי-ישראלי להפרדת כוחות בהמשך לוועידת השלום בז'נבה, 18 ינו' 74, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 186-1607/1993.

שתי המדינות השיג את הסכמת שני הצדדים לנוסח שעליו חתמו נציגיהן בז'נבה ב־5 ביוני 1974.¹¹ ההסכם נוסח כך:

1. ישראל וסוריה יקיימו בקפדנות את הפסקת האש ביבשה, בים ובאוויר ומעת החתימה על מסמך זה יימנעו מכל פעילות צבאית זה כלפי זה כיישום של החלטת מועצת הביטחון 338 מ־22 באוקטובר 1973.
2. הכוחות הצבאיים של ישראל וסוריה יופרדו אלה מאלה לפי העקרונות הבאים:
 - א. כל הכוחות הצבאיים הישראליים יהיו ממערב לקו המסומן במפה המצורפת כ-A, פרט לאזור קוניטרה – שם יהיו ממערב לקו A-1.
 - ב. כל השטחים שממזרח לקו A יהיו תחת מנהל סורי, ואזרחים סורים יחזרו אליהם.
 - ג. השטח שבין קו A לקו B יהיה אזור הפרדה. בשטח זה יוצב כוח האו"ם לפיקוח על ההפרדה, שהוקם בהתאם לפרוטוקול המצורף.
 - ד. כל הכוחות הסוריים יהיו ממזרח לקו B.
 - ה. יהיו שני אזורים שווים של הגבלת מערכות נשק וכוחות – האחד ממערב לקו A והשני ממזרח לקו B.
- ו. כוחות אוויר של שני הצדדים יורשו לפעול כל אחד בתחום הקווים שלו ללא התערבות של הצד השני.
3. בשטח שבין קו A לבין קו A-1 לא יהיו כוחות צבא.
4. ההסכם והמפה המצורפת יחתמו על ידי הנציגים הצבאיים של ישראל וסוריה בז'נבה לא יאוחר מ-30 במאי 1974 בקבוצת העבודה המצרית-ישראלית בוועידת השלום של ז'נבה בחסות האומות המאוחדות, אחרי שנציגים צבאיים סוריים הצטרפו לקבוצה זו, ובהשתתפות נציגים של ארה"ב וברה"מ. הפרטים המדויקים של הקווים, המפה המפורטת ותוכנית היישום של הפרדת הכוחות יעובדו על-ידי נציגים צבאיים של ישראל ושל סוריה בקבוצת העבודה הצבאית הישראלית-מצרית, שתסכים על שלבי התהליך. קבוצת עבודה זו תחל בעבודתה למטרה זו בז'נבה בחסות האו"ם בתוך 24 שעות מחתימת ההסכם. הם ישלימו את משימתם בתוך חמישה ימים. הפרדת הכוחות תחל בתוך 24 שעות אחרי השלמת המשימה של קבוצת העבודה. תהליך ההפרדה יושלם בתוך לא יותר מעשרים יום מתחילתו. פרטי הסעיפים א, ב' וגי' יפוקחו על ידי אנשי האו"ם שיהוו כוח פיקוח של האו"ם על ההפרדה בכפוף להסכם.
5. בתוך 24 שעות מעת חתימת הסכם זה בז'נבה יוחזרו השבויים הפצועים שכל אחד מהצדדים מחזיק. בבוקר שלאחר השלמת משימת קבוצת העבודה הצבאית ישוחרר כל שאר השבויים.
6. גופות החיילים המתים שמחזיק כל צד יוחזרו לקבורה בארצותיהם בתוך עשרה ימים מיום חתימת הסכם זה.
7. הסכם זה אינו הסכם שלום. הוא צעד לקראת שלום צודק ובר קיימא על בסיס החלטת מועצת הביטחון 338 מ־22 באוקטובר 1973.

¹¹ גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ' 141-188.

8. על החתום: נציגי ישראל, סוריה והאו"ם.¹²

בשיחות הישירות בין נציגי ישראל לנציגי מצרים הושגו הסכמות בנוגע לשלוש מארבע הסוגיות, אך פתרון הסוגיה הכבדה מכולן נדרש לתיווכה של ארה"ב, ואילו עם סוריה, כאמור, לא נערכו כלל שיחות ישירות, וההסכם הושג הודות לתיווכו של מזכיר המדינה של ארה"ב.

בעקבות מלחמת "שלום הגליל"

בעקבות מלחמת "שלום הגליל" חתרה ישראל להגיע להסדר שנועד למנוע התארגנות מחדש של תשתית המחבלים בלבנון, לסכל את פעילותם מלבנון בכלל ומדרום המדינה בפרט, לגרום להוצאת המחבלים והסורים מכל לבנון ולהביא לנסיגת כוחות צה"ל במסגרת נסיגת כל הכוחות הזרים ממנה. לשם כך נפגשו נציגים של ישראל ושל הממשל הלבנוני כ־40 פעמים בתקופה שמדצמבר 1982 עד אמצע מאי 1983. בד בבד עם הפגישות הללו ערך שליחו של נשיא ארה"ב, פיליפ חביב, מסע דילוגים בין הצדדים.

בעקבות הפגישות הללו, נחתם ב־17 במאי 1983 הסכם בין ישראל ללבנון באשר להסדרי הביטחון. בהסכם אף צוין כי ממשלות שתי מדינות הסכימו להכריז על סיום מצב המלחמה ביניהן, והן מאשרות כי "מצב המלחמה בין ישראל ובין לבנון הגיע לקיצו ואינו קיים עוד". נקבע בו תחומו של אזור הביטחון: יוצבו בו שתי חטיבות של צבא לבנון – חטיבה טריטוריאלית, שתוצב בשטח שמגבול לבנון-ישראל עד לקו שצוין במפה כקו "B", וחטיבה רגילה שתוצב במרחב שמקו זה עד לקצה התחום של אזור הביטחון, שצוין כקו "A". כמו כן נקבעו מערכות הנשק שיורשו להיות באזור הביטחון, ואף הוחלט כי כל כוחות צה"ל ייסוגו מלבנון בתוך 8-12 שבועות מכניסתו לתוקף של ההסכם, וצוין כי "הדבר מתיישב עם מטרתה של לבנון, שכל הכוחות הזרים ייסוגו מלבנון". עוד סוכם, כי ממשלת לבנון רשאית לבקש ממועצת הביטחון של האו"ם להציב יחידה של יוניפי"ל במרחב צידון כדי לסייע לכוחות של צבא לבנון לקיים את הסמכות וההגנה הממשלתיות במחנות הפליטים הפלסטיניים. נוסף על ההסכם ועל נספחיו נחתמו שישה מסמכים סודיים נלווים, ובהם מכתבים בין ארה"ב ובין כל אחד מהצדדים, והפרלמנט הלבנוני אישר אותו כעבור כחודש.¹³

לכאורה ניתן לראות בכך הישג – בעקבות שיחות ישירות בין נציגים של ישראל ושל מדינה ערבית נחתם ביניהן הסכם בעל סממנים מדיניים, נוסף על הסממנים הצבאיים; אלא שההסכם לא מומש. עוד בטרם נחתם החלה ישראל לבחון אפשרות של נסיגה חלקית, חד־צדדית, ללא הסכם, והמשיכה לבחון אותו גם לאחר החתימה.

נקודת המוצא לבחינה הייתה שרעיון הנסיגה החד־צדדית אינו מקובל על הממשל הלבנוני ולא על ארה"ב. עם זאת נערך הממשל הלבנוני לקראת אפשרות זו. הוא קיים מגעים עם גורמים מקומיים בשוף, ובמיוחד עם הדרוזים, כדי לבחון אפשרות שכוחות צבא לבנון יתפרסו באזור שיפונה בלא שייתקלו בהתנגדותם, ועם המדינות התורמות לכוח הרב־לאומי כדי לאפשר את פריסתו שם.

במסמך הערכה של אמ"ן נבחנו ארבע סוגיות. הראשונה היא נסיגה מתואמת עם לבנון ועם ארה"ב או שאינה מתואמת עימן. הנחת היסוד לאפשרות זו הייתה שככל שיתברר כי סוריה נחושה בהתנגדותה להסכם הישראלי-לבנוני, יגברו הסיכויים להשיג הבנה, הסכמה או אף תיאום עימן. יתרונותיה של נסיגה מתואמת: היא שומרת

¹² AGREEMENT ON DISENGAGEMENT BETWEEN ISRAELI AND SYRIAN FORCES (תוספת בכתב יד: סוכם עם הסורים והובא על ידי קיסינג'ר ב־27/5/74 [תרגום שלי מאנגלית – ש"ג]), א"צ, 199-609/1976.
¹³ גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון, עמ' 39-40.

על אווירת ההבנה עם לבנון ועם ארה"ב; היא מצמצמת את סיכויי ההתלקחות באזור שצה"ל יפנה; היא מאפשרת מידה מסוימת של השפעה ישראלית בביירות ובאזור המפונה; היא מאפשרת, לפחות להלכה, לשמור על מסגרת ההסכם עם לבנון תוך השארת סוריה בהתנגדותה. חסרונותיה: המרחב הדרומי יישאר בשליטה פורמלית של הממשל הלבנוני, דבר שיקשה על סגירתו מבחינה ביטחונית וייצור רקע לתביעות אפשריות מישראל כדי להקל את המשא ומתן הלבנוני-סורי כאשר ייפתח. נסיגה לא מתואמת תאפשר לישראל לסגור את המרחב מבחינה ביטחונית ולעשות זאת בלוח זמנים נוח לה. חסרונותיה העיקריים נעוצים בתחום המדיני, שכן היא תגביר סיכויים להתלקחות בשוף תוך האשמת ישראל בכך.

הסוגיה השנייה היא עיתוי ההיערכות המחודשת. מנקודת מבט ביטחונית מוטב לעשות זאת בהקדם האפשרי תוך התחשבות במגבלות שבהעסקת קו בחורף. אולם מנקודת מבט מדינית יש לתת זמן למיצוי המשא ומתן עם סוריה ולהיערכות הממשל הלבנוני לחלל שיווצר. ככל שיתברר ללבנון ולארה"ב שסרבנות סוריה אינה טקטית, יגדל הסיכוי להשיג עימן הבנה בעניין הנסיגה החד-צדדית. ככל שסרבנותה תימשך תוכל ישראל למצות את "ירח הדבש" עם ארה"ב, ולחציה של סוריה על הממשל הלבנוני יקרבוהו, ולו בלית ברירה, לשיתוף פעולה עם ישראל. הסוגיה השלישית שנדונה במסמך היא אופן ביצוע ההיערכות מחדש. לביצועה בשלבים יתרוונות רבים: הדבר ישפר את הסיכוי להשיג יציבות יחסית באזור שיפונה, יאפשר תיאום בין לבנון לכוח הרב-לאומי, ובמקרה שיתגלעו קשיים מדיניים או אחרים יהיה אפשר לעצור אותה טרם סיומה. ניתן יהיה להציג את הנסיגה בשלבים כחלק מביצוע ההסכם הישראלי-לבנוני, כאשר המגמה הסופית היא לפנות גם את כוחות סוריה ממנה. עם זאת המגבלה העיקרית של הנסיגה בשלבים היא התמשכותה.

הסוגיה הרביעית היא ההיערכות מחדש בבקאע. לגבי הגזרה המערבית מוערך שסוריה לא תנסה להשתלט על השטחים שישראל תפנה, אך יש לצפות לכך שתנסה להשתלט על השטחים שתפנה בגזרה המזרחית. מוערך שאין סיכוי כי סוריה תסכים להפרדת כוחות שם או להכנסת צבא לבנון או כוח רב-לאומי לאזור שתפנה ישראל. לכן מוטב להישאר בגזרה זו בהיערכות הקיימת, וניתן לשקול להציע הפרדת כוחות שם בהנחה שסוריה תדחה אותה על הסף, דבר שיחשוף את סרבנותה.

הודגש שהיערכות מחודשת של ישראל לא תביא להפסקת הלחץ עליה מכל הגורמים: סוריה תמשיך במגמה להתיש את ישראל, המחבלים ימשיכו בפיגועים הן בגזרה המרכזית והן בתחום שיישאר בשליטת ישראל, וארה"ב ולבנון לא יסכימו לקיבוע חלוקתה בפועל של לבנון וימשיכו לחפש דרכים למימוש הסכם כולל.¹⁴ ב-31 במאי 1983 הציג המטכ"ל לשר הביטחון את סוגיית הנסיגה החד-צדדית. עוזר ראש אמ"ן למחקר, תא"ל עמוס גלבוע, הציג את הנתונים ואת ההנחות בנוגע לעמדותיהן של לבנון, של סוריה ושל ארה"ב. בין השאר ציין כי בשטח שבו מתוכנן שצה"ל יישאר – כלומר עד נהר האוולי – חיה אוכלוסייה של כחצי מיליון נפש שרובה שיעי, והוא כולל גם את מרחב העיר צידון ובנותיה שבו מתגוררים 150,000-200,000 נפש. ממשלת לבנון החלה להכין עצמה לאפשרות של נסיגת צה"ל. היא החלה לבדוק עם הדרושים את האפשרות שצבא לבנון יתפרס בשטח שיפנה צה"ל, ועם המדינות התורמות לכוח הרב-לאומי – את האפשרות שישגרו כוחות לשוף. ההנחה היא שכל עוד ארה"ב תראה סיכוי למשא ומתן עם סוריה להוצאת הכוחות הסוריים מלבנון, היא תתנגד לנסיגה חד-צדדית של צה"ל. אם ארה"ב ולבנון יגיעו למסקנה שאין סיכוי להתקדם בערוץ זה, הן יעדיפו נסיגה מתואמת עימן על נסיגה חד-צדדית. על יסוד זה נבחנו ארבע סוגיות: האם לעשות מאמצים לנסיגה מתואמת או לסגת

¹⁴ אמ"ן-מחקר, מסמך מודיעין מיוחד – סיכויי הסדר חלקי ומשמעויות נסיגה חד-צדדית ישראלית בלבנון, 5 באפריל 1983, א"צ, 8-502/1988.

חד־צדדית? האם לעשות זאת מייד או להמתין לאקלים מדיני נוח יותר? האם לסגת בבת אחת או בשלבים? האם לסגת גם בבקעת הלבנון? המסקנות היו: עדיפה נסיגה מתואמת עם ארה"ב ועם לבנון על נסיגה חד־צדדית; עדיף למצות תהליך מדיני על פני נסיגה מיידית; עדיף לסגת בשלבים ולא בפעימה אחת; מוטב שלא לסגת בבקאע.¹⁵ בסיכומו לדיון שנערך ב־4 באוגוסט 1983 הדגיש שר הביטחון משה ארנס, כי ישראל רוצה לצאת מהר ככל האפשר מלבנון בלי לסכן את ביטחון הגליל. תוספת זו היא היוצרת את הבעיה:

את ההסכם עם ממשלת לבנון יכולה ישראל לקבל בלב כבד: לצאת מלבנון כאשר ממשלת לבנון מקבלת עליה את האחריות. ישראל מוכנה ליטול על עצמה את הסיכונים הכרוכים בכך, שאותם היא מגדירה כסבירים. דיון זה מתקיים משום שלעת עתה אי אפשר ליישם את ההסכם, ולפיכך יש לדון כיצד לפעול בתקופת הביניים, שמשכה אינו ידוע. הנחת היסוד היא שהאזור שמדרום לאוולי, שיהיה בשליטת ישראל, יתנהל כפי שהתנהל באזור דרום לבנון (אד"ל). אם הדבר אפשרי, הכוונה להוריד את העומס מצה"ל על ידי גיוס גורמים מקומיים למילוי חלק מהתפקידים, תוך הקטנה ככל האפשר של ההתנגדות לנוכחות צה"ל שם. יש למצוא את האינטרסים המשותפים לישראל ולהם. אינטרס אחד הוא אבטחת החיים והרכוש. אינטרס שני הוא בתחום ציפיות האוכלוסייה המקומית באשר לתקופה שאחרי יציאת כוחות צה"ל: אם יוקמו מיליציות מקומיות, כגון מיליציה שיעית, הדבר יוכל לשרת את גורמי הכוח המקומיים, כגורמים מאורגנים, אל מול השלטון המרכזי. לנוכח הדעות השונות שנשמעו בדיון בסוגיה זו יש להכין מסמך שבו יועלו וינותחו החלופות השונות. בכל מקרה אין כוונה לפרוק את הנשק מכל האוכלוסייה. הרעיון הועלה בעקבות מעשים מצד גורמים שונים שאינם עולים בקנה אחד עם האינטרסים של ישראל.¹⁶

בסיכום הפגישה נכתב בין השאר, שהמטרה היא לצאת משטח לבנון מוקדם ככל האפשר תוך הבטחת ביטחון הגליל. כל זמן שאין ביכולתו של הממשל הלבנוני להשתלט על השטחים שצה"ל יעזוב ולהבטיח שלא תתבצע מהם פעילות נגד צה"ל, הוא יאלץ לפעול במתכונת דומה לזו שהייתה באזור דרום לבנון תוך ניסיון להעביר את עומס הפעילות הביטחונית לכוחות מקומיים. כמו כן יש לפעול כדי לשכנע את תושבי דרום לבנון כי בכוונת ישראל לצאת מארצם, וכי שיתוף פעולה עימה יחזקם לקראת היום שהממשל המרכזי יחזור לשלוט באזור. אין לפרוק את הנשק מכל תושבי האזור, אלא רק מאלה הפועלים באופן שצה"ל אינו מאשר. המטכ"ל, בשיתוף מתאם פעולות הממשלה בלבנון אורי לוברני, המוסד והשב"כ, יפיץ מסמך שיפרט כמה חלופות להתארגנות בדרום לבנון ויצג שיטות להורדת עומס הפעולה הביטחונית מצה"ל ולהעברתו לכוחות מקומיים.¹⁷ בקיץ 1983 קיימו נציגי ישראל כמה פגישות עם נציגי צבא לבנון, שבחלקן השתתפו גם נציגי ארה"ב, כדי לתאם את העברת האזור שיפנה צה"ל לידי צבא לבנון. המגעים נערכו על רקע התנגשויות שאירעו בשוף בין כוחות דרוזיים לכוחות נוצריים.

¹⁵ לשכת הרמטכ"ל - מזכירות הפיקוד העליון (להלן: מפ"ע), נסיגה חד צדדית - 31 במאי 83 - לשכת הרמטכ"ל, 17 בפברואר 1984 (סטנוגרמה), א"צ, 9-1660/1985.

¹⁶ לשכת שר הביטחון, טיפול באוכלוסייה מדרום לאולי, לשכת שר הביטחון, הקריה, 4.8.1983 [סטנוגרמה], א"צ, 15-199/1983.

¹⁷ לשכת שר הביטחון, האוכלוסייה בלבנון מדרום לאולי - סיכום דיון, 4.8.83, 15 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

ב־3 באוגוסט 1983 נערכה הראשונה בסדרת פגישות עבודה עם המשלחת האמריקאית לעניין לבנון בראשות רוברט מקפרליין. מצד ישראל השתתפו בה מנכ"ל משרד החוץ דוד קמחי, סמנכ"ל משרד החוץ והיועץ המשפטי של המשרד אליקים רובינשטיין, מתאם פעולות צה"ל בלבנון אורי לוברני, ראש השב"כ, ראש אמ"ן וראש אג"ת. מקפרליין דיווח על שיחותיו בלבנון וציין שהבעיה העיקרית היא מציאת תמריץ שיניע את הסורים להוציא את כוחותיהם מלבנון. נשיא לבנון הציג לפניו את העמדה הזו: לבנון חוששת מההיערכות מחדש של צה"ל, והיא רוצה לראות בה שלב בתהליך רצוף של נסיגה כוללת מלבנון. אם ישראל תקבל את העיקרון המעגן את ההיערכות מחדש כחלק מהנסיגה הכוללת, תהיה לבנון מוכנה לתיאום עימה. היא מוכנה שכוחות צה"ל יישארו בבקאע עד לנסיגת הכוחות הסוריים, אך עומדת על כך שבגזרה המערבית תיסוג ישראל עד לגבול הבין-לאומי. היא חוששת מאוד מבעיית השוף ומודעת לכך שהיא טרם הרחיבה את השפעתה מעבר למרחב ביירות.

מנגד, נציגי ישראל הציגו לפני מקפרליין את עמדתם: ההיערכות לאורך האוול מיעוגנת בהחלטת הממשלה ואינה ניתנת לשינוי. לפיכך חשוב להניע את הלבנונים להכריז על דרישתם לנסיגת הסורים. הבסיס להמשך חייב להיות הסכם ישראל-לבנון, ועל ארה"ב להשפיע על לבנון להחליף עם ישראל כתבי אשרור; צריך להגיע אלתר לשיחות גלויות משולשות – בהשתתפותם של נציגי ארה"ב, ישראל ולבנון – ולהקים תתיועדות שידונו במכלול הנושאים: ההיבט הצבאי, השוף, הוצאת הסורים מלבנון ויישום ההסכם הלכה למעשה.

מקפרליין הדגיש שלהערכתו לבנון אינה מוכנה בשלב זה למגעים גלויים, ארה"ב תומכת במגעים ובצינורות עבודה, ונראה לו שיש לטפח את צינורות הקשר הקיימים: זה שבין קמחי לקסיס וזה שבין הרמטכ"לים של שני הצבאות.¹⁸

באותו היום נפגש מקפרליין עם שר הביטחון. בפגישה נכחו, בין השאר, שגריר ארה"ב בישראל סמואל לואיס, ובצד הישראלי – הרמטכ"ל, ראש אמ"ן, ראש אג"ת ולוברני. מקפרליין הסביר לאנשי שיחו את עמדת לבנון כפי שהסביר בשיחה הקודמת (למעט מוכנותה לכך שכוחות צה"ל יישארו בגזרה המזרחית עד לנסיגת הסורים). בין השאר הדגיש כי ממשלת לבנון חלשה ושבירה, ועל רקע זה ניתן להבין את העיכובים בחילופי המסמכים. הוא ציין כי הלבנונים דחו את העמדה שהוצגה להם, לפיה נסיגה סורית מלאה תושג על ידי החלפת כתבי אשרור ועל ידי קריאה של לבנון לנסיגה כזאת. שר הביטחון ציין שישראל הודיעה עוד קודם לכן שברצונה להוציא לפועל את ההיערכות מחדש בתיאום עם ממשלת לבנון, אלא שזו סירבה לדון בכך. מקפרליין הבהיר כי בתגובה לכך חזרו ואמרו הלבנונים שוב ושוב, כי יוכלו לשבת עם ישראל רק כאשר ישוכנעו שהמדובר בתהליך של נסיגה ישראלית מלאה, המלווה בלוחות זמנים ובתאריכי יעד.¹⁹

בפגישת המשך, ביום המחרת, עדכן מקפרליין כי הוא נפגש עם ראש הממשלה ועם מנכ"ל משרד החוץ בפגישות נפרדות ועדכנם בעמדת לבנון. עתה הדגיש כי הדרך לשכנע את לבנון שמדובר בתהליך של נסיגה, שסופו נסיגה מלאה של צה"ל מלבנון, הוא בציון לוח זמנים. הממשל הלבנוני, הבהיר, חושש מחלוקת לבנון לאזורי השפעה – ישראלי וסורי. הרמטכ"ל רא"ל משה לוי סיפר כי בפגישתו האחרונה עם רמטכ"ל צבא לבנון ציין האחרון שההיערכות מחדש של צה"ל נוגדת את האינטרס הלבנוני, אך דחה את הצעתו לתאם עימו את תוואי ההיערכות באופן שלא ינגוד אינטרס זה.²⁰

הפגישה הבאה, שנערכה כעבור כשבוע, עמדה בסימן התנגשויות בהרי השוף בין כוחות דרוזיים לכוחות נוצריים. מקפרליין דיווח כי משורת השיחות שערך בבירות ערביות למד שיש לכלול בשיחות גם את מנהיג

¹⁸ אג"ת-ת"א"ס, לבנון – הדיונים עם משלחת מקפרליין – דיווח, 3 באוגוסט 1983, א"צ, 226-353/1986.
¹⁹ לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 3.8.73, רשם: נחמן שי [יועץ שר הביטחון לענייני תקשורת], א"צ, שם.
²⁰ לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 4.8.83, רשם: נחמן שי, א"צ, שם.

הדרוזים נליד ג'ונבלאט, אלא שנשיא לבנון מתנגד לכך. כך למשל, בדמשק הדגיש לפני הנשיא חאפז אסד את ההכרח שממשלת לבנון תרחיב את המערכת השלטונית שלה אל מעבר למרחב ביירות. ההזדמנות לכך תגיע בקרוב, כאשר צבא לבנון ייכנס למרחב שיפנה צה"ל בעאליי ובשוף. הוא הוסיף שסוריה תוכל לסייע לכך אם תוציא את כוחותיה מהרי המתן, אולם אסד דחה אפשרות זו בתקיפות. עוד אמר מקפרליין שמטרתה של סוריה היא להביא לביטול ההסכם הישראלי-לבנוני; לסוריה יש הגמוניה בלבנון, ואין בכוונתה אפילו לשקול שכוחותיה ייסוגו מלבנון עד אשר כל חיילי צה"ל ייצאו ממנה. לדבריו, אסד אינו מוכן עדיין לדבר על נסיגה, ואין לו כל בסיס לאופטימיות שיסכים לכך אי-פעם בעתיד. נשיא לבנון חזר והבהיר לו שלא יהיה מוכן לתיאום עם ישראל באשר להיערכות מחדש כל עוד זו לא תוצג כחלק מהנסיגה הכוללת – עם לוח זמנים.²¹

כעבור יומיים, בפגישה בין מקפרליין והשגריר לואיס לשר הביטחון ושר החוץ ציין מקפרליין כי לאירועי 72 השעות האחרונות בשוף (ראו להלן) הייתה השפעה מפכחת על הלבנונים. עתה הם מוכנים לדון עם ג'ונבלאט בהשלמה עם הדרוזים, וביקשו שישראל, אשר הוכיחה את שירותיה הטובים בשחרור שלושה משרי ממשלת לבנון מידי הדרוזים, תנסה לשכנע את הדרוזים לסגת. הם אף הביעו נכונות לשיתוף פעולה מוקדם וקרוב עם ישראל באשר להיערכות מחדש, אך שבו והתנו זאת בהכרזה מפורשת של ישראל כי היערכות זו היא שלב בדרך לנסיגה כוללת של כוחות צה"ל מלבנון. שר הביטחון השיב כי לא מקובל על ממשלת ישראל שעליה להצהיר הצהרה כזאת – היא תתקבל כסימן לחולשה; מקובל עליה שעל כל הכוחות הזרים לצאת מלבנון.²²

בפגישה הבאה שנערכה עם שר הביטחון, עם סגן שר החוץ ועם מנכ"ל המשרד ב-17 באוגוסט, נדונה טיוטה שניסחו מקפרליין ולואיס להודעה של נשיא ארה"ב, אך לא הושגה הסכמה בעניין.²³

ההתנגשויות בשוף פרצו על רקע מאבקם של הדרוזים בממשל הלבנוני כדי לאלצו לקבל את עמדותיהם באשר להסדר בשוף בטרם ייסוג צה"ל לקו האוולי. בבוקר 10 באוגוסט תקפו הדרוזים במהלך מתואם מחסומים של צבא לבנון במרחב, שבו כ-100 חיילים ולקחו שלל. בהמשך היום החלה מעורבות של הפלנגות: הן הזרימו כוחות לאזור כפר מתא, הפגיזו בארטילריה את המאחזים הדרוזיים ושבנו את המוח'יתאר הדרוזי של כפר מתא. בה בעת ירו הדרוזים לעבר שדה התעופה חאלדה ומטרות נוספות וחטפו שלושה שרים לבנונים. מפקד אוגדה 36 תא"ל מתן וילנאי הגיע לשטח, ובתום משא ומתן עם הדרוזים הצליח להפסיק את האש, להחזיר את השבויים של צבא לבנון ואת השרים, להוציא את הפלנגות מהמקום ולהחזיר את צבא לבנון לשלושה מחמשת המחסומים. בדוח ועדת חקירה שמינה סגן הרמטכ"ל צוין כי האירוע המחיש את חולשתו הרבה של צבא לבנון ואת חוסר יכולתו לכפות מרות אל מול הדרוזים.²⁴

ב-14 באוגוסט נערכה פגישה בביתו של רמטכ"ל צבא לבנון אברהים טאנוס, ובה השתתפו הרמטכ"ל ואלוף פיקוד הצפון מצד ישראל, מקפרליין ואחרים מצד ארה"ב, וטאנוס וקסיס מצד לבנון. שלישי הרמטכ"ל רס"ן יובל חלמיש ציין ברשימתו: "הפגישה הייתה ידיוותית מאוד". הרמטכ"ל אמר בין השאר שצה"ל החל לארגן את הקו החדש, ושהוא ביקש מטאנוס לשלוח יחידות לשטח כל עוד כוחות צה"ל שוהים בו ולהידבר בתקופה זו עם הדרוזים כדי לסכם את כניסת צבא לבנון לשם. טאנוס השיב שבשלב הראשון יש בכוונתו לתפוס את מרחב עאליי וצופר, להמתין שבוע, להתארגן, וכשיחוש חזק מספיק – להתפרס בשוף. בתגובה הבהיר הרמטכ"ל לרמטכ"ל הלבנוני שצה"ל מוכן לפנות כל שטח במרחב ולאפשר לצבא לבנון להיכנס אליו: "אתם רוצים את

²¹ לשכת שר הביטחון, פגישה שר הביטחון עם רוברט מקפרליין, 10.8.83, רשם: נחמן שי, א"צ, שם.

²² לשכת שר הביטחון, פגישה בין שר הביטחון, שר החוץ, השליח מקפרליין והשגריר לואיס, התאריך: 12.8.83, משרד הביטחון, תל אביב, רשם: נחמן שי, א"צ, שם.

²³ אג"ת-תא"ס, שיחות עם מקפרליין – 17 אוג' 83 – דיווח, 17 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

²⁴ א"מ"ן-מחקר, תוצאות בדיקת ארוע 10 אוג' בקבר שמון [החותם: אל"ם אורן שחור – ראש צוות הבדיקה], א"צ, שם.

גזרת עבי-כפר מתא? אנחנו מיד נותנים לכם, אבל אל תבואו אלינו אחר כך בטענות", אמר; "לא ביקשתי זאת", השיב טאנוס.²⁵

ב-19 בחודש עדכן עוזרו הצבאי של מקפרליין, סא"ל פיל דור, את נציגות צה"ל בראשות עוזר ראש אמ"ן למחקר תא"ל עמוס גלבו, במגעים שקיים עם הגנרל הלבנוני חמדאן באשר לתיאום בין צבא לבנון ובין צה"ל בעניין היערכות צבא לבנון בשוף לאחר שצה"ל יפנה אותו. חמדאן הדגיש את חרדתו של צבא לבנון מהאפשרות שכאשר צבאו יחזור לשוף יחזרו אירועי אמצע יולי. בין השאר סיפר דור, כי הלבנונים ביקשו שהאמריקאים ישתתפו בתהליך התיאום, וכי הם מצפים לקבל מצה"ל מפות ותדרוכים באשר למוצבים ולביצורים שהוא מתכוון לעזוב או לפוצץ. הללו ציינו שהם מקיימים מגעים עם הדרוזים כדי להגיע להסדר בשוף והוסיפו ש"אם מגעים אלו ייכשלו מי יודע מה יקרה". הם חוששים גם שהסורים ינסו לחבל בכניסתם לשוף באמצעות ארגונים הקשורים אליהם, ויש מגעים עם הממשלות שכוחותיהן משתתפים בכוח הרב-לאומי לאופן שבו יוכלו לסייע לצבא לבנון כאשר ייכנס לשוף. צבא לבנון טרם סיכם דבר באשר לשלבי היערכותו בשוף, "בשל חולשתם וחוסר הביטחון העצמי". גנרל טאנוס דיבר על אפשרות שהדבר ייעשה בשני שלבים בני שלושה שבועות: בשלב הראשון תשוגר חטיבה לעאליי, ובשני – חטיבה לשוף. האמריקאים מודעים לכך שצה"ל מתנגד לכך ורוצה שהדבר ייעשה ללא שלבים. דור תהה מה השיקולים לרצונו של צה"ל להשלים את תהליך הפינוי בתוך 24 שעות, ונענה שהשיקול המנחה הוא ביטחונם של חיילי צה"ל. לטענתו, העניין יקשה מאוד על צבא לבנון בעיקר בשל השיקול הפוליטי – הדרג המדיני בלבנון מודאג מאוד מהפרשנויות העלולות להינתן לתיאום בין שני הצבאות ותהה אם ישראל תסכים להאריך את תהליך הפינוי במקרה שתיווכח כי הושגה התקדמות של ממש בתיאום עם צבא לבנון ובהסדר בין צבא לבנון לדרוזים.²⁶

הרמטכ"ל הורה כי אחרי שצה"ל ייערך מחדש בקו האוולי תוקצה לחדאד גזרת פעילות כדי לנצל את כוחו בתרומה לפעילות הביטחון השוטף – תמורת ההשקעות שצה"ל משקיע בו – ולהכינו להשתלב במשימות אחרי שיושג ההסכם עם לבנון. הבסיס לגזרתו יהיה רצועת חדאד המקורית וקו קאסמיה, עקיה, חרדלה ושובא.²⁷

ב-21 באוגוסט הוצגה לרמטכ"ל תוכנית הפינוי והעברת השטח לידי צבא לבנון. בסיכומו קבע רא"ל לוי בין השאר, כי מעניינה של ישראל להגיע לתוכנית מתואמת עם צבא לבנון. השאיפה היא שיהיה תיאום גם בין צבא לבנון לדרוזים, אך אי-אפשר לדעת אם העניין ימומש. צה"ל יתכנן את המהלך על פי הנחת היסוד שיום ה"ע" ושעת ה"ש" יהיו 28 באוגוסט בשעה 04:00, אך אסר לפרסם מועד זה ליחידות בשטח. התהליך יימשך שתי יממות, ויש להמשיך במגעים עם צבא לבנון, עם הפלגות הנוצריות ועם הדרוזים. אולם יש להיערך לכך שהסורים והמחבלים ינסו לחבל בתהליך, ולפיכך יש להכין תוכנית תגובה שתכלול מטרות לתקיפות של מטוסי קרב, של מסוקי קרב ושל ארטילריה. הוא אישר את התוכנית שהציג פיקוד הצפון וקבע בין השאר שפינוי 11 הכפרים הדרוזיים ייעשה רק על פי אישורו, ושאישור התוכניות בשטח בראשותו ייערך ב-24 באוגוסט.²⁸

בפגישה עם שר הביטחון ב-23 באוגוסט ציין מקפרליין כי הפגישות בין הנציגים האמריקאים, הישראלים והלבנונים נמשכות, והוא מעריך מאוד את המידע שצה"ל מעביר לצוותו. לדעתו, נסיגה בסוף אותו שבוע תהיה "קטסטרופה לכל מה שאנו רוצים". רמטכ"ל צבא לבנון מודאג, הוא חושש שאם צה"ל ייסוג מהשטח ללא הסדר יחפשו הסורים קשר עם השיעים מדרום לביירות ובכך יקיפו את העיר. חשש זה אמור להיות תמריץ לנשיא

²⁵ לשכת הרמטכ"ל, פגישת הרמטכ"ל-טאנוס, 14 אוג' 83, 15 באוגוסט 1983, א"צ, שם.

²⁶ רמ"ח קש"ח, צה"ל-צב"ל – תאומים לכניסת הצב"ל לשוף, 19 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

²⁷ לשכת הרמטכ"ל, מבצעים וגיחות – סיכום הרמטכ"ל, 18 אוג' 83, 18 באוגוסט 1983, א"צ, שם.

²⁸ מפ"ע, דיון מטכ"ל, 21 באוגוסט 1983, א"צ, 8-1352/1988; לשכת הרמטכ"ל, "דב הקרח" – פינוי כוחותינו וכניסת צב"ל – סיכום הרמטכ"ל, 21 אוג' 83, 22 באוגוסט 1983, א"צ, 224-353/1986.

לבנון להשיג הסדר. הרמטכ"ל הלבנוני היה מעדיף שישראל לא תיסוג עד השבוע השלישי של ספטמבר, אך מקפדליין אמר לו שאין סיכוי כי ישראל תדחה את ההיערכות מחדש למועד כה רחוק. הוא אמר לארנס שיעריך מאוד אם ישראל תעשה זאת. שר הביטחון קבע שעל הבקשה לבוא ישירות מנשיא לבנון, אלא שבשיר ג'ומייל אינו מוכן לדבר עם אישים ישראלים. מאחר שישראל איבדה בו אמון ומטילה ספק בהיגיון של נטילת סיכון בתמיכה בו, הסכים מקפדליין שאין סיכוי לשכנעו לשוחח עם ישראלים. הרמטכ"ל טען שאינו מאמין בדחיית הפינוי ולא ימליץ על כך.²⁹

נציגי הצבאות המשיכו להיפגש כדי לתאם את פריסת צבא לבנון לאחר נסיגת צה"ל. ב-22 באוגוסט נפגשו מפקד אזור השוף ואנשיו עם אלוף פיקוד הצפון ועם אנשיו. מפקד אוגדה 36 הציע כמה שינויים בתוכנית הפריסה שהציעו הלבנונים בפגישה קודמת: פריסה בריכוזים פלוגתיים וגדודיים, ולא קטנים מאלה; תפיסת שטחים שולטים ואי-תפיסה, בשלב הראשון, של אזורים רגישים כגון מוחתרא. הלבנונים הסכימו לשינויים, ותואם סיור של המג"דים הלבנונים בגזרות שהם אמורים לתפוס. עוד סוכם במפגש שצבא לבנון ייכנס לשטח בבוקר היום שבו ייצא צה"ל, ולקראת היציאה תועבר לו תוכנית מיקוש מפורטת.³⁰

באישור תוכניות להיערכות מחדש של אוגדות 36 ו-162 שנערך ב-24 באוגוסט הסביר שר הביטחון, כי הנסיגה לקו האולי מתבססת על ההנחות שהוא נוח יותר להחזקה מהקו שבו אחז צה"ל עד לאותה עת, ושלא יהיה זה הקו האחרון: בסופו של דבר, הכוונה היא להיערך בקו הגבול הבין-לאומי – בתנאי שיהיה אפשר להבטיח בהיערכות זו את שלום הגליל ואת שלום תושביו. הכוונה היא שלא תהיה אנדרלמוסיה בשטח שצה"ל יפנה – דבר העלול לאפשר למחבלים או לגורמים עוינים לישראל להשתלט עליו ולפעול משם נגדו. כדי להבטיח זאת נדרשים שני מרכיבים: הסדר בין הדרוזים ובין הממשל הלבנוני, ותיאום בין צה"ל ובין צבא לבנון כדי להעביר את השטח לשליטתו באופן מסודר – עניינים אלה מטופלים.³¹ ב-30 באוגוסט סיכם הרמטכ"ל את מועד הפינוי – ליל 3-4 בספטמבר – וקבע שאת אישורו לתחילת המהלך ייתן בעל פה.³²

בסוף אוגוסט נענתה ישראל לבקשת ארה"ב לדחות את הפינוי. בפגישה עם ראש הממשלה, השרים, הרמטכ"ל ואחרים ביקש זאת מקפדליין בשם נשיא ארה"ב, ובפגישה בעקבותיה, ב-31 בחודש, נמסרה לו תשובת ישראל. מנכ"ל משרד החוץ אמר שיש בישראל פקפוקים רבים בדבר האפשרות להשיג הסדר בשוף בימים הקרובים, אך ראש הממשלה והשרים התרשמו מטיעוני מקפדליין ומהאופן שבו הציג את דבריו, וישראל אינה רוצה לא להיענות לבקשת הנשיא. בשל ראש השנה ההולך וקר (8-9 בספטמבר) היא תוכל לדחות את יציאת הכוחות רק בימים מספר. הוא הוסיף שיש לנצל את הימים שנוספו ל"מאמץ אדיר" להשגת הסדר וללחץ בלתי פוסק על נשיא לבנון. במקרה שהשיחות על הסדר בשוף ייכשלו, סביר שיאשימו את ישראל. ארה"ב יודעת שישראל עשתה ועושה את מרב המאמצים להגיע להסדר ואינה אחראית לכישלון, ולכן ישראל מבקשת ממנה לתת לכך ביטוי פומבי. מקפדליין אישר שארה"ב מודעת למאמצי ישראל, ואמר שהוא ימצא דרך לבטא זאת. ברור לו שיש להתמיד במאמצים להגיע להסדר, אלא שאי-אפשר להפיג בחמישה ימים חששות וחשדות של דורות. על כן יש להשיג הסדר שיאפשר לכוחות צבא לבנון להיכנס לשטח שצה"ל יפנה.³³

במהלך כל אותה תקופה עמלו ארה"ב וישראל להגיע להבנות בין הממשל הלבנוני ובין הדרוזים. כך למשל, בשיחה בין שר הביטחון למקפדליין ב-17 באוגוסט הביע האחרון פסימיות לגבי סיכויי ההידברות ולהשגת הסדר

²⁹ לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם מקפדליין, 23.8.83, מלון המלך דוד, א"צ, 227-353/1986.

³⁰ אג"ם-מבצעים, סיכום פגישה עם נציגי צבא לבנון, 23 באוגוסט 1983, א"צ, 226-353/1986.

³¹ מפ"ע, "אבן ריחיים" – אישור תוכניות רמטכ"ל, 24 אוגוסט 83, 24 באוגוסט 1983, א"צ, 9-1352/1988.

³² לשכת הרמטכ"ל, "אבן ריחיים" – אישור תוכניות רמטכ"ל, 24 אוגוסט 83, 24 באוגוסט 1983, א"צ, 243-355/1986.

³³ מתאם נושאי ישראל בלבנון, לבנון/ פגישה עם מקפדליין ולואיס, 31 באוגוסט 1983, א"צ, 227-353/1986.

בשוף. הוא סיפר שנשיא לבנון סבור כי מנהיג הדרוזים ג'ונבלאט הגיע למסקנה שהקשר שלו עם ישראל עדיף לטווח רחוק על קשר עם סוריה, ולכן על ישראל להשפיע על ג'ונבלאט להסכים להסדר.³⁴ הישראלים והאמריקאים פעלו לתאם פגישה בין ג'ונבלאט ובין נציג הממשל הלבנוני ודיע חדאד.³⁵

בפגישה בין הרמטכ"לים של שני הצבאות ב-2 בספטמבר, שבה השתתפו גם נציגים אמריקאים, הסכימו שני הרמטכ"לים כי אין סיכוי להסדר בין הממשל הלבנוני לג'ונבלאט. טאנוס חזר וביקש שצה"ל ידחה את יציאתו מהשטח, לוי השיב שישראל נענתה לפניות מצד ארה"ב ודחתה את הפינוי בכמה ימים, אך לא תוכל לדחותו יותר; לנוכח היעדר סיכוי להסדר בין הממשל לדרוזים בזמן הקרוב, אין טעם לדחותו עוד. טאנוס טען כי אפשר שאם יושג הסדר בין הממשל ובין נביה ברי השיעי בנוגע לביירות ישפיע הדבר על ג'ונבלאט. הרמטכ"ל הלבנוני סיפר שנשיא לבנון שיגר שדר לסוריה בבקשה שתפנה את כוחותיה מלבנון. ראש אמ"ן אלוף אהוד ברק נתפס לעניין ואמר כי העובדה שלבנון מבקשת מסוריה לפנות את כוחותיה, ומישראל – לא להסיג את כוחותיה, לא תתקבל יפה. נציגים אמריקאים ולבנונים הסבירו מדוע חשוב שצה"ל יישאר בשטח – פינוי יגרום ללחימה בין הדרוזים, בין הפלנגות ובין צבא לבנון. הרמטכ"ל לוי חזר ואמר שצה"ל לא יוכל לדחות עוד את הפינוי.³⁶

ב-4 בספטמבר בשעה 21:00 הודיע אג"ם שהסתיים מבצע "אבן ריחיים", וכוחות צה"ל פינו את המרחב שעד לנהר האוּלִי.³⁷

גם לאחר נסיגה זו המשיכו הגורמים השונים לחפש הסדר. מסתיו 1983 נערכו שיחות בשני אפיקים: פגישות רשמיות במסגרת ועדה משולשת של נציגים מישראל, מלבנון ומארה"ב, ופגישות לא רשמיות בין נציגים ישראלים ללבנונים, שבחלקן השתתף גם נשיא לבנון אמין ג'ומייל (שהחליף את אחיו אשר נרצח). כמו כן נפגשו נציגים אמריקאים עם נציגים ישראלים מזה ועם נציגים לבנונים מזה, אולם לא הגיעו להבנות.

בתחילת פברואר 1984 חלו שלוש התפתחויות ששינו את תמונת המצב בלבנון: צבא לבנון הוכה במערב ביירות – דבר שהגביר את תהליך התפוררותו; אמל, שנתמך בידי הדרוזים ובידי המחבלים הפלסטינים, השתלט על מערב ביירות, והעיר חולקה לשני חלקים. בעקבות זאת הודיעה ארה"ב על הוצאת הכוח הרב-לאומי משם. אמ"ן העריך כי ההתפתחויות הללו העמידו את ממשל ג'ומייל במצב הגרוע ביותר שבו היה אי-פעם, ונראה שהברירה העומדת לפניו היא בין התפטרות ובין כניעה מוחלטת לסוריה. בין שתי האפשרויות בחר ג'ומייל בשנייה, וב-4 במארס 1984, עקב המצב הקשה שאליו נקלעה, הכריזה לבנון על ביטול ההסכם עם ישראל מ-17 במאי 1983.

באותה עת כיהנה בישראל ממשלה בהובלת מפלגת הליכוד. ראש הממשלה היה יצחק שמיר, ושר הביטחון היה משה ארנס. על רקע ביטולו של נשיא לבנון את ההסכם שחתם שנה קודם לכן עם צה"ל, ועל רקע הגידול במספר הנפגעים בקרב החיילים, החלה מערכת הביטחון לבחון אפשרות להיערכות אחרת בלבנון תוך הסגת כוחות צה"ל מאזורים שונים והתבססות על "רצועת ביטחון" בדרום לבנון.³⁸

בעקבות הבחירות בסתיו 1984 הסכימו שתי המפלגות הגדולות – מפלגת העבודה ומפלגת הליכוד – להקים ממשלת אחדות לאומית רוטציונית. הוסכם שבחלקה הראשון של הרוטציה יהיה נציג מפלגת העבודה ראש

³⁴ אג"ת-תא"ס, שיחות עם מקפרילין – 17 אוג' 83 – דיווח.
³⁵ משרד החוץ, שיחה טלפונית עם שגריר ארה"ב סם לואיס בתאריך 21.8.83 בשעה 15:11, א"צ, 224-353/1986; לשכת שר הביטחון, פגישת שר הביטחון עם מקפרילין מתאריך 23.8.83, מלון המלך דוד; אמ"ן-מחקר-זירה מזרחית-ענף 51, פגישת שגריר ארה"ב לואיס – עאטף סאלום – אורי לוברני, 23 באוגוסט 1983, א"צ 227-353/1986.
³⁶ לשכת הרמטכ"ל, פגישת הרמטכ"ל עם טאנוס, 3 בספטמבר 1983, א"צ, 269-287/1987.
³⁷ אג"ם-מבצעים-זירת צפון, מבצע "אבן ריחיים" – סיום מבצע, 042100 בספטמבר 1983, א"צ, 243-355/1986.

³⁸ גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון, עמ' 36 ואילך.

הממשלה, ובחלקה השני יישא בתפקיד נציג הליכוד. בעקבות זאת, ב־13 בספטמבר 1984 החליף שמעון פרס את יצחק שמיר בתפקיד ראש הממשלה, שמיר מונה לממלא מקום ראש הממשלה ונותר בתפקיד שר החוץ, ויצחק רבין החליף את משה ארנס ומונה לשר הביטחון.

הממשלה החדשה המשיכה לעסוק בהיערכות מחדש של צה"ל, תוך שהיא מציבה שני עקרונות המקושרים ביניהם: להבטיח שתושבי צפון ישראל יחיו בביטחון ובחיים נורמליים, ולהסיג את כוחות צה"ל מלבנון. בסיכומו לדיון מ־18 בספטמבר בעניין המדיניות בלבנון קבע שר הביטחון החדש רבין כי ממשלת ישראל מחויבת להבטיח את שלום הגליל, כלומר למנוע את חזרת המצב ששרר לפני מבצע "שלום הגליל". עם זאת, הממשלה מחויבת להוציא את צה"ל מלבנון. הוא זיהה שתי דרכים אפשריות לפתרון בעיית לבנון: האחת – שילוב פתרונות מדיניים וצבאיים, והשנייה – פתרון צבאי בדמות שינוי היערכותו של צה"ל בלבנון. לדעתו, אפשר לנסות להידבר עם הסורים בעניין אם ישראל תשנה כמה נתוני יסוד בגישתה: תהיה נכונה לדון על הסדרי ביטחון בדרום לבנון במנותק מעניינים מדיניים, תהיה מוכנה להעניק ליוניפי"ל תפקיד של ממש, ותהיה מוכנה להתחייב לנסיגה כוללת מלבנון בשני שלבים בתוך פרק זמן של שישה עד עשרה חודשים; ישראל תתנה את הנסיגה בכך שהסורים לא ישנו את פריסתם הנוכחית בלבנון ויתחייבו למנוע פעילות עוינת לישראל מהשטח שבשליטתם; שהחלק הצפוני של השטח שיפנה צה"ל ייתפס על ידי יוניפי"ל, וצד"ל יוכר ככוח לגיטימי ויקבל אחריות על האזור שבו תוכננה להתפרס החטיבה הטריטוריאלית לפי הסכם 17 במאי 1983. הוא הדגיש שהסכם עם לבנון יהיה הסכם חדש ולא חידוש של הסכם שביתת הנשק, וסיכם כי כל עוד לא תבחן ישראל מה עומד מאחורי היוזמה האמריקאית, המתבססת לטענת האמריקאים על פנייה של סוריה, וכל עוד לא נבחנה האפשרות להידבר עם סוריה כפי שפורט לעיל, אין לדבר על פתרון צבאי ואין לסגת כלל מקווי היערכות הנוכחיים של צה"ל בלבנון.³⁹

עמדתה של ממשלה זו הייתה שונה מעמדת קודמתה בשלושה מרכיבים: הראשון – שלא כממשלת שמיר, ראתה הממשלה החדשה בסוריה גורם מפתח – היא סברה שבלעדיה אין כל משמעות להסדר ישראלי-לבנוני, ולפיכך פעלה להידבר עימה. בהנחה שאי־אפשר להידבר עימה ישירות, ביקשה ישראל את תיווכה של ארה"ב; המרכיב השני – עד לכינון ממשלת האחדות הותנתה נסיגת צה"ל בנסיגה של הכוחות הסוריים ועתה הוסרה התניה זו. במקום זאת הותנתה הנסיגה בהתחייבות של סוריה להימנע מלקדם את כוחותיה לשטחים שצה"ל יפנה ולמנוע פעילות עוינת של מחבלים כלפי צה"ל וכלפי ישראל מהשטח שבשליטת כוחותיה בלבנון; השלישי – עד לאותה עת חתרה ישראל להסדר מדיני־ביטחוני עם לבנון, אולם עתה חתרה להסדר ביטחוני שיאפשר לצה"ל לצאת משטחה ללא מרכיבים מדיניים, תוך שעמדה על כך שההסדר לא יהיה בהקשר של הסכם שביתת הנשק או מנגנון שביתת הנשק.

על בסיס גישה זו נערכו בחודשים הבאים שיחות בשלושה ערוצים: בשלב הראשון דרך נציגים אמריקאים שערכו כמה סבבי ביקורים בירושלים, בדמשק ובביירות; בשלב השני – דרך אנשי האו"ם, ובשלב השלישי – בשיחות ישירות בין נציגי צה"ל לנציגי צבא לבנון.

היוזמה באה מצד שר הביטחון רבין, בין השאר על רקע סימנים לנכונות עקרונית של סוריה להידבר עם ארה"ב בנושא. באמצע ספטמבר 1984 פנתה ישראל לארה"ב באמצעות השגריר לואיס והציעה שהאמריקאים יגישו בעניין אצל הסורים ואצל הלבנונים, ויבדקו את האפשרות להגיע להבנות לא כתובות עם סוריה ולהסכמה מדינית־צבאית עם לבנון על סידורי ביטחון. תחילה לא נטו האמריקאים להתערב, אך בעקבות טבח שעשו אנשי

³⁹ לשכת שר הביטחון, מדיניות בלבנון – סיכום שר הביטחון מתאריך 18/9/84, 20 בספטמבר 1984, א"צ, 254-287/1987.

צד"ל בתושבי הכפר סוחמור (ב'19 בספטמבר) ובעקבות פיצוץ בשגרירות האמריקאית בביירות (ב'20 בספטמבר) הסכימו, והחליטו לשגר לאזור את ריצ'רד מרפי – עוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח התיכון, אשר שימש בעבר שגריר בסוריה.

בד בבד הוצגו הרעיונות של ישראל לפני תת־מזכ"ל האו"ם בריאן ארקהרט במהלך ביקורו באזור באמצע ספטמבר. נדונו עימו בפרוטרוט רעיונות להרחבת פריסת יוניפי"ל ולשימוש בו כגורם היכול להשתלב בהסדרי הביטחון בגזרה המערבית ובגזרה המזרחית גם יחד. ארקהרט ביקר בלבנון ובסוריה ב'16-17 בספטמבר, שם הובהר לו ששתי המדינות מתנגדות לפריסת יוניפי"ל כחיץ בבקאע, אך אין להן התנגדות להגדיל את יוניפי"ל ולהרחיב את תחומי פריסתו עד לגבול ישראל-לבנון. הן ארקהרט והן מזכ"ל האו"ם הביעו נכונות עקרונית לשינוי מנדט יוניפי"ל ולפריסתו באזורים שתפנה ישראל, ובכללם במחנות הפליטים בצידון, בתיאום עם יחידות צבא לבנון ועם כוחות ביטחון הפנים. ארקהרט התרשם בבירור שהסורים מוכנים להדדיות בהסדרי הביטחון. ב'21 בספטמבר הגיע מרפי לישראל, הוצגה לו תוכנית מפורטת וסוכם עימו שהוא יציגה לסורים כתוכנית אמריקאית. עיקריה היו נסיגה של ישראל ללא התניה בנסיגה סורית מקבילה; סידורי ביטחון בדרום כבסיס לנסיגה ישראלית, שיבטיחו ביטחון לישראל וגם לסוריה וללבנון; סידורי הביטחון יתבססו על צד"ל ברצועת הגבול ועל יוניפי"ל ועל צבא לבנון מצפון לה – בסיס הרעיון היה יישום הפרק הביטחוני בהסכם 17 במאי על פריסתם של צד"ל ושל יוניפי"ל באזורים A ו-B; מנדט יוניפי"ל יורחב, כך שיוכל להתפרס ברצועה הצפונית שתפנה ישראל וגם בגזרה המזרחית – כחיץ בין צה"ל ובין הכוחות הסוריים; סוריה תתחייב למנוע מעבר של גורמי פח"ע דרך קווייה לעבר הקווים הישראליים ולהימנע מהכנסת כוחותיה לשטחים שתפנה ישראל; ייווצר מנגנון למשא ומתן ישיר בין ישראל ללבנון; ישראל תיסוג בשלבים, תוך בדיקת יעילותם של סידורי הביטחון. מרפי ערך סבב שיחות בסוריה ובלבנון. בדמשק קיים שני סבבים – ב'23-24 בספטמבר וב'26 בו – ונפגש עם הנשיא אסד ועם סגנו חדאם. הסורים הביעו נכונות עקרונית לסידורי הביטחון ולתיווך של ארה"ב בעניין, אולם התנגדו למתן תפקיד לצד"ל; הם הביעו נכונות להגדיל את יוניפי"ל, אך עמדו על כך שיתפרס רק בדרום – אסד לא התנגד שיוניפי"ל יגן גם על מחנות הפליטים הפלסטיניים בדרום; הם התנגדו לפריסת יוניפי"ל בקרבת הגבול עם סוריה, בנימוק שלא ייתכן שכוח אויב יוחלף בכוח כלשהו, אפילו ניטרלי; הם התחמקו מלהתחייב למנוע הסתננות גורמי פח"ע דרך קווייהם אך לא שללו זאת, ולא התייחסו כלל לדרישה להימנע מלקדם כוחות סוריים לשטחים שצה"ל יפנה; הם הביעו נכונות לשיחות צבאיות, אך לא מדיניות, בין ישראל ובין לבנון במסגרת ועדת שביתת הנשק, והיו מוכנים לשקול שיחות צבאיות גם במסגרת אחרת; הם עמדו על כך שצבא לבנון יהיה מרכיב מרכזי בסידורי הביטחון והוא ייחנה מחופש תנועה בכל האזורים; הם לא התייחסו לעניין נסיגת ישראל בשלבים.

כפי שהציגו לו ג'ומייל וכראמה, הם מתנגדים לשיחות ישירות עם ישראל, אך מוכנים לשיחות בוועדת שביתת הנשק, עם אונטס"ו או עם נציג מיוחד של האו"ם. אולם מרפי התרשם כי בניגוד לכראמה, ג'ומייל מוכן לשיחות ישירות עם ישראל; הם מתנגדים בתוקף לצד"ל במתכונתו הנוכחית – לטעמם חיילי צד"ל יכולים להשתלב בצבא לבנון כבודדים; הם רוצים בהרחבת מנדט יוניפי"ל ובפריסתו לאורך הגבול – ג'ומייל היה מוכן לפרוס אותו גם באזור הצפוני; הם הזכירו את התוכנית (לפי הסכם 17 במאי) לפרוס שתי חטיבות של צבא לבנון בשטח שתפנה ישראל – הם הקימו ועדה צבאית מיוחדת לעיבוד מתווה פריסת צבא לבנון ויוניפי"ל.

הסבב הבא נערך באו"ם בשולי העצרת הכללית בניו יורק, ושם ביקרו כראמה ושר החוץ הסורי א־שרע. ב'5 באוקטובר הם נועדו בנפרד עם מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ. העמדות שהציגו לו היו זהות עקרונית לעמדות

שהציגו למרפי. א־שרע הבחין בין "פעולות טרור", שסוריה מתנגדת להן, ובין "התנגדות לאומית לגיטימית לכיבוש הישראלי". כראמה פנה לגורמי האו"ם בבקשה שייזמו שיחות בדרג צבאי בין ישראל ללבנון בחסות האו"ם.

במהלך חודש אוקטובר התנהלו עיקר המגעים על ידי גורמי האו"ם; האמריקאים הקפואו בינתיים את פעילותם לנוכח התקרבות מועד הבחירות לנשיאות ארה"ב. במסגרת זו ערך מפקד יוניפי"ל קלהאן סבב שיחות עם גורמים ישראליים ולבנוניים. ב־16 באוקטובר וב־18 בו נועד מפקד כוח האו"ם בגבול סוריה-ישראל, אונדו"ף, עם קצין הקישור הסורי לאו"ם גנרל טיארה, וזה הביע עמדה מרוככת במשתמע כלפי צד"ל והציגו ככוח לבנוני שסופו לציית לממשלת לבנון. באותם ימים ערך גם איש האו"ם ז'אן קלוד איימה סבב שיחות בסוריה ובלבנון, ובמסגרתו נועד ב־20 באוקטובר עם ג'ומייל. הוא הסביר ללבנונים את התנגדות ישראל לשיחות בוועדת שביית הנשק. הלבנונים תבעו שבכל מקרה תהיה חסות של צד שלישי לשיחות והביעו נכונות לשיחות קרבה כתחליף לשיחות בוועדה זו.⁴⁰

ב־25 באוקטובר קיבלה ממשלת ישראל את ההחלטה הזו:

הממשלה מחליטה:

1. לפעול למימוש סעיף מספר 2 בקווי היסוד של הממשלה האומר כי "ביעדיה המדיניים המרכזיים של הממשלה בתקופה זאת יציאת צה"ל מלבנון תוך הבטחת שלום יישובי הצפון", על ידי המשך המו"מ להשגת הסכמה עם סוריה באמצעות ארצות־הברית, והסכם בין ממשלות ישראל ולבנון על סידורי הביטחון בדרום לבנון.
2. ההסכמה עם סוריה באמצעות ארצות־הברית תכלול:
 - א. התחייבות סוריה שכוחותיה לא יתקדמו דרומית לקו המוחזק היום ע"י צה"ל בלבנון.
 - ב. סוריה לא תאפשר למחבלים להסתנן מן השטח המוחזק ע"י כוחותיה בלבנון דרומית לקו המוחזק היום ע"י צה"ל.
 - ג. הסכמה זו בין סוריה לישראל אינה מותנית בנסיגת הכוחות הסוריים מלבנון.
3. ההסכם בין ממשלות ישראל ולבנון על סדרי ביטחון יכלול:
 - א. אזור B כפי שהוגדר בהסכם בין שתי הממשלות מה־17 במאי 1983 ייתפס ע"י עיקר כוחות יוניפי"ל מן הים התיכון ועד לגבול הלבנוני-סורי. כוחות יוניפי"ל ימנעו הסתננות מחבלים וגורמים עוינים לישראל דרך אזור זה.
 - ב. אזור A על פי ההסכם הנ"ל ייתפס על ידי צבא דרום לבנון שיקיים [את] הסדר והביטחון באזור זה וימנע הסתננות, התארגנות ופעילות של מחבלים וגורמים עוינים אחרים נגד ישראל. תתאפשר נוכחות סמלית של כוחות יוניפי"ל באזור זה תוך התחייבותם שלא למנוע חופש הפעולה מיחידות צד"ל.

⁴⁰ ללא מוען, המו"מ להסדרי ביטחון בדרום לבנון – השתלשלות ועמדות הצדדים, 25 באוקטובר 1984, א"צ, 616-287/1987.

- ג. ההסכם יושג במשאזמתן ישיר בין משלחות אנשי צבא משתי המדינות בהשתתפות קציני יוניפי"ל. אנשי האו"ם לא ישמשו כיו"ר בפגישות אלה.
- ד. ההסכם יעסוק בהסדרי הביטחון ולא בנושאים בעלי אופי מדיני.
4. ישראל תשמור לעצמה את זכות ההגנה העצמית עפ"י אמנת האו"ם סעיף 51.
5. במשך 6-9 חודשים לאחר השגת ההסכמה הסורית וחתימת ההסכם הלבנוני-ישראלי ייסוג צה"ל בשני שלבים מן הקו המוחזק על ידו עתה ועד הגבול הבין-לאומי. קציני קישור של צה"ל יושארו ליד יחידות צד"ל.
6. למיצוי מהלך המשאזמתן להשגת הסדרי הביטחון יוקצה פרק זמן מוגדר.
7. תוך כדי המהלך להשגת ההסכמה והסכם בדבר סידורי הביטחון בדרום לבנון לא ייסוג צה"ל מהקו המוחזק בידו עתה.⁴¹

בנובמבר 1984 נפתחו במטה יוניפי"ל שבנאקורה שיחות בין נציגי צה"ל מזה ובין נציגי צבא לבנון מזה. בשונה מגישת הממשלה הקודמת, הסכימה ישראל שהשיחות בערוץ זה ייסובו על ענייני ביטחון בלבד. ישראל ראתה אותן כמיועדות לקבוע סידורי ביטחון שיבטיחו את גבולה הצפוני, בעוד לבנון ראתה את ייעודן כהחזרת ריבונותה על כל שטח המדינה. בד בבד נמשכו מגעים עם נציגים אמריקאים, ובסדרה זו של פגישות נדונו העניינים שבמחלוקת אך לא הושג כל פתרון. ישראל ביקשה לכוון בדרום לבנון – תוך שהיא נסמכת על ההסכם ממאי 1983 שממשלת לבנון ביטלה אותו – שתי רצועות: הדרומית בהן תנוהל בידי צד"ל, ובצפונית תתפרס חטיבה של צבא לבנון. כוחות של יוניפי"ל ייפרסו בצפון הגזרה הצפונית. לבנון, שנתמכה בידי סוריה, סירבה בכל תוקף להכיר בסמכות של צד"ל ודרשה לפרוס את יוניפי"ל, על פי המנדט המקורי שנקבע לו, בגבול לבנון-ישראל.⁴²

בינואר 1985 הגיעה ממשלת ישראל למסקנה שאין תוחלת לשיחות. ב־14 בינואר 1985 היא קיבלה את ההחלטה הזו: מחליטים לאשר את הצעת שר הביטחון, כדלקמן:

1. צה"ל ייערך מחדש על גבולה הצפוני של מדינת ישראל. הממשלה תעשה כל אשר דרוש להבטיח את שלום הגליל.
2. ההיערכות תבוצע בשלושה שלבים עיקריים:
 - שלב א' – בגזרה המערבית בלבנון צה"ל יפנה את מרחב צידון וייערך במרחב ליטני-נבטיה.
 - שלב ב' – בגזרה המזרחית בלבנון צה"ל ייערך במרחב חצביה.
 - שלב ג' – צה"ל ייערך לאורך הגבול הבין-לאומי ישראל-לבנון, תוך קיום אזור בדרום לבנון (אד"ל) בו יפעלו כוחות מקומיים (צד"ל) בגיבוי צה"ל.⁴³

זו הייתה החלטה על נסיגה חד-צדדית. נסיגה זו, שכללה הקמת אזור ביטחון הנתון לשליטת צד"ל, הושלמה ביוני 1985.⁴⁴

בעקבות מלחמת "שלום הגליל" נערכו שיחות כדי להגיע להסדר בלבנון בכמה ערוצים: שיחות ישירות בין נציגים של ישראל ושל לבנון ובתיווכה של ארה"ב. אמנם השיחות הובילו לחתימת הסכם בעל סממנים מדיניים

⁴¹ החלטת הקבינט מיום 25.10.84, א"צ, שם.

⁴² גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון, עמ' 232.

⁴³ מזכיר הממשלה, 291. היערכות מחדש של צה"ל לאבטחת גבולה הצפוני של מדינת ישראל – המשך הדיון, 16 בינואר 1985.

⁴⁴ גולן, מְפִירוֹת לאזור הביטחון, עמ' 283.

בין שתי המדינות, אך הוא לא יושם, וכעבור פחות משנה ביטלה אותו ממשלת לבנון. שיחות ישירות שנוהלו בהמשך, לצד שיחות בערוץ משולש – ארה"ב-ישראל-לבנון – לא הביאו לתוצאות של ממש. משהגיעה ישראל למסקנה שאין תוחלת לשיחות, וכי הן לא יביאו להסכם – החליטה פעמיים על נסיגות חד-צדדיות, ללא הסכם.

סיכום

בדוגמאות דלעיל אפשר להבחין בדפוסי ההתנהלות הבאים מצד מערכת הביטחון של ישראל: ניסיונות להשיג, לאחר סיומן של מלחמות, הסכמים באחד או יותר משלושה ערוצים: שיחות ישירות; שילוב של שיחות ישירות ושיחות באמצעות גורם מתווך (ארה"ב); תיווך בלבד.

ניתן להבחין בכך שלא בכל מקרה התאפשרו שיחות ישירות. כך למשל, ביחסי ישראל-סוריה במציאות של רוב שנות קיומה של המדינה לא עלתה כלל האפשרות של שיחות ישירות, שכן היה ברור שלהבדיל מהשנים הראשונות לאחר הקמת מדינת ישראל, עת נערכו שיחות ישירות בין נציגי שני הצדדים, יסרב להן השלטון הסורי. לפיכך לא התקיימו עימו שיחות ישירות אחרי מלחמת יום הכיפורים ולא אחרי מלחמת "שלוש הגלילים", כשהיה ברור כי ללא מעורבות של סוריה לא ייתכן הסדר בלבנון. בשני המקרים נדרש גורם מתווך – ארה"ב. במקרה הראשון הצליח מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ר להביא את הצדדים להסכם.

במקרים שנערכו שיחות ישירות הושגו הישגים חלקיים: במשא ומתן עם מצרים אחרי מלחמת יום הכיפורים הושגו הסכמים בשלוש מארבע הסוגיות שנדונו, אולם הסוגיה הכבדה ביותר נפתרה רק הודות לתיווכו של קיסינג'ר.

בהקשר הישראלי-לבנוני בעקבות מלחמת "שלוש הגלילים", הביאו שיחות ישירות בין נציגי ישראל לנציגי לבנון להסכם באשר לסידורי ביטחון, אך הוא נותר על הנייר ולא יושם. לפיכך יזמה ישראל, למורת רוחן של לבנון ושל ארה"ב, נסיגה חד-צדדית חלקית, ובתוך חמישה חודשים ממועד חתימת ההסכם יישמה אותה. בשלב הבא, אחרי שלבנון ביטלה את ההסכם, נוהלו במקביל שיחות ישירות בין נציגי שתי המדינות בתיווכם של ארה"ב ואף של האו"ם. אולם משהגיעה מערכת הביטחון למסקנה ששיחות אלו עקרות, החליטה על נסיגה חד-צדדית, ללא הסכם, של צה"ל מלבנון ועל ביסוס ההגנה על אזור ביטחון בדרומה בידי כוחות צה"ל, תוך סיוע מזערי של צה"ל. מקרה נוסף שבו העדיפה ישראל פתרון מוסכם קשור גם הוא בלבנון: היציאה מלבנון בשנת 2000. המחלקה להיסטוריה טרם חקרה את הנושא, אולם אפשר ללמוד עליו מספרו של עמוס גלבע, "דמדומי בוקר – הסיפור האמיתי על יציאת צה"ל מלבנון, מאי 2000".⁴⁵ בספר לא פורטו המקורות הראשוניים שעליהם הוא מתבסס. עולה ממנו כי ראש הממשלה אהוד ברק היה נחוש בדעתו להוציא את צה"ל מלבנון בתוך שנה מהיכנסו לתפקיד בשנת 1999. הוא העדיף יציאה בהסכם, אך משהגיע למסקנה שהדבר אינו אפשרי – הורה לצה"ל לצאת מלבנון כצעד חד-צדדי, וכך היה.

⁴⁵ עמוס גלבע, דמדומי בוקר – הסיפור האמיתי על יציאת צה"ל מלבנון, מאי 2000, אפי מלצר – הוצאה לאור, 2015.